

Het licht van Van Gogh

'Vaak gloeit het, soms brandt het en soms tedert het'

Is er nog iets te zeggen over Van Gogh en het jaar dat aan hem is gewijd? De schilder voor wie de duisternis een dagelijkse metgezel was – de schilder die in staat was licht te schilderen als geen ander?

Rik ten Cate noemt zijn verhaal voorzichtig 'mijmeringen', maar als je hem in zijn hart kijkt, zou hij de musea met schilderijen van Van Gogh wel met Motief mee willen sturen.

Rik ten Cate

Docent beeldende vakken Hogeschool Helicon, beeldhouwer

In mijn kinderjaren woonde ik op slechts één tramhalte afstand van het Museumplein in Amsterdam. Daar kon je voor twee dubbeltjes (als ik het me goed herinner) naar het Stedelijk Museum, waar altijd wel iets spannends of raars te zien was. Er is zelfs een goede periode geweest dat de entree van het museum gratis was. Al dolend door die grote zalen en lange gangen kwam ik dan in de zijvleugel steevast het schilderwerk van Vincent van Gogh tegen. Ik herinner me de bloeiende kersenvomen, de vrouw met het groene behang (la Berceuse), en zeker ook zijn laatste schilderij: de kraaien boven het korenveld. Wat aanvankelijk zulk rommelig schilderwerk leek, werd in de loop der jaren een vertrouwde zekerheid voor me, een ankerplaats in het vaak zo verwarrende museum.

Dit

jaar is het *Van Gogh-jaar*: 150 jaar geleden werd Vincent Willem geboren, op 30 maart 1853. Dat is de aanleiding voor dit artikel. Maar is er bij alles wat over hem bekend is nog iets nieuws of bijzonders te belichten? Er is al zó veel geschreven...

In de afgelopen maanden heb ik een aantal musea bezocht, een flink aantal boeken gelezen en bekeken, er met collega's over gesproken, en er vooral over gemijmerd. Naast wat wetenswaardigheden deel ik hier mijn mijmeringen.

Het gemystificeerde beeld van een kunstenaarsleven hebben we voor een groot deel aan Van Gogh te danken. Hij wordt beschreven als een dolende en zoekende ziel, haast clochard-achtig. Onbegrepen door de wereld, met een niet herkend talent, een wild en ongemakkelijk sociaal karakter, ongelukkig in de liefde en arm, vooral erg arm. Een bestaan onder barre omstandigheden moet haast wel groots werk tevoorschijn roepen... Het beeld van hoe

kunstenaars moeten zijn en leven is pas gesleten met de komst van het postmodernisme, hoewel het idee over sociale onaangepastheid van kunstenaars nog steeds bijzonder hardnekkig is.

In de biografie van Vincent van Gogh zijn een aantal markante dingen te vinden. Bij de voorouders van Vincent komen al heel vroeg twee beroepen voor die zich in Vincents leven verenigen: kunstenaars (met name goudsmeden, schilders en kunsthandelaars) en dominees. De naam Vincent kwam al twee eeuwen voor zijn geboorte in de familie voor en bestaat tot op de dag van vandaag. Saillant detail is dat exact een jaar voor zijn geboortedag, op 30 maart 1852, bij dezelfde ouders een eerdere Vincent Willem van Gogh geboren werd, die echter dezelfde dag stierf. Vincent heeft als kind het graf van zijn oudere broer gezien.

Ook zijn dood vond plaats op een bijzonder moment. Van Gogh stierf op de leeftijd van 37 1/3e jaar – dus precies op het moment dat in een mensenleven de tweede maanknoop genoemd wordt – door eigen toedoen: een revolvershot in de borst. Die zelfmoord kwam voort uit een radeloze neerslachtigheid en onbegrip ten aanzien van zijn ziekte. Vincent leed aan een vorm van epilepsie die hem in golven overviel. Tijdens de aanvallen werd hij ontoerekeningsvatbaar, wat soms gepaard ging met razernij: eenmaal sloeg hij zijn huisraad aan barrels en smet die op straat, dan weer doolde hij rond en hervond zich in de velden in een greppel. In brieven schreef hij hoe hij tijdens zijn ziekte geplaagd werd door waanvoorstellingen en ook stemmen hoorde. Het moment dat hij zijn oor afsneed, lijkt mij zonder twijfel tijdens een dergelijke aanval geweest te zijn.

De laatste jaren van zijn leven stond Vincent onder toezicht van artsen in een inrichting. Hij is daar ook opgenomen geweest. Die opname en het toezicht hebben zijn ziekte niet genezen en te oordelen naar de schilderijen die hij in die periode maakte, hebben deze situaties hem vaak zelfs niet goed gedaan.

Wat in Vincents leven verder van groot belang was, is zijn broer Theo. Theo van Gogh werd vijf jaar na Vincent geboren, en heeft hem gedurende zijn hele leven gesteund, zowel moreel als financieel. Theo van Gogh was geslaagd kunsthandelaar, een beroep wat Vincent in Londen en Den Haag ook heeft uitgeprobeerd. Theo en Vincent onderhielden een intensieve briefwisseling, van soms meerdere brieven per week. Vanaf de winter van 1879-1880 tot aan zijn dood in 1890 onderhield Theo Vincent door hem maandelijks een financiële bijdrage toe te zenden, verf, doek en ander schildersmateriaal. Theo stimuleerde hem in zijn werk, moedigde hem aan, en nodigde Vincent uit in Parijs bij hem te komen wonen. Daar introduceerde hij hem bij de daar levende en werkende jonge schilders: Gauguin, Cézanne, Toulouse-Lautrec, Rousseau, Seurat. Ook toen Vincent in Zuid-Frankrijk woonde en werkte, was er tussen de broers een intensief contact. Ze voelden zich als een twee-eenheid, waarbij Theo voor het geld en Vincent voor het werk zorgde. Pas in Vincents laatste levensjaar slaagde Theo erin zijn broers werk voor een acceptabele prijs te verkopen. Theo was aanwezig bij Vincents overlijden (het schot had niet onmiddellijk de dood tot gevolg). Theo stierf een half jaar later zelf op 32-jarige leeftijd.

Uit de negen actieve kunstenaarsjaren van Van Gogh zijn ruim 900 schilderijen en meer dan 1100 tekeningen bewaard gebleven. Zeker is dat hij er meer maakte, maar heeft vernietigd. Dus ongeveer eens per drie dagen een schilderij en per twee dagen een tekening. Meer zelfs, want tijdens de weken van zijn ziekte kon hij nauwelijks werken. En dat dan dus continue gedurende negen jaar! Gezien alles wat daarbij komt kijken, verf en materiaal verzorgen, doek opspannen, onderwerp zoeken, lijkt dat een onmogelijkheid. Die negen hyperproductieve jaren eindigden dan plotsklaps, als met een oorverdovende stilte, in het jaar 1890.

Het stervensjaar van Van Gogh ligt tussen twee andere markante jaartallen in. 1879 is het jaar waarin de aartsengel Michaël het regentschap over de aarde overneemt van Gabriël. Een van de kenmerkende aspecten van deze Michaëlperiode, waarin wijzelf nu nog steeds leven, is dat alles wat duister is, belicht zal kunnen worden. En dat er de potentie is dat ook alle onrechtmatigheden aan het licht komen. Daarnaast is het jaar 1899 een markant jaar: Rudolf Steiner beschrijft hoe in dat jaar het Kali Joega eindigt. Met die term wordt een tijd aangeduid van circa vijfduizend jaar waarin de wereld en de mensheid in een donker tijdperk gehuld zijn geweest, met een steeds afnemende mogelijkheid zich met het licht van de geestelijke wereld

te verbinden. Steiner beschrijft dat nu het Kali Joega ten einde is, het weer mogelijk zal zijn de deuren naar de geestelijke lichtwereld te openen.

Vincent van Gogh heeft een bijzondere relatie met het licht. Hij leerde bij de impressionisten in Parijs het belang ervan inzien.

Overduidelijk is het verschil te zien in de werkstukken die hij in Nederland maakte en die in Frankrijk zijn ontstaan. Die laatste zijn behalve veel kleuriger, doortrokken van licht.

Voor impressionisten als Manet, Monet, Seurat, Renoir en Cézanne was licht het belangrijkste onderwerp; ze zochten het op honderdvoudige wijze in hun vele schilderijen naar de natuur. Van Cézanne is bijvoorbeeld bekend dat hij 's morgens, 's middags en 's avonds aan verschillende doeken werkte, omdat het licht op zijn berg,

de Mont Sant Victoire, steeds anders was. Bij Van Gogh lijkt het licht niet zozeer onderwerp te zijn, als wel het motief. Daar waar het licht voor de impressionisten een schilderkundige opvatting is, is het voor Vincent meer een 'gebruiksgoed'. Het licht is bij Van Gogh geen belichting van het onderwerp en het landschap, de onderwerpen lichten zelf op. Nergens in de schilderkunst is bij mijn weten de zon zo intens krachtig en brutaal geschilderd als bij hem. Een goed voorbeeld daarvan is *De opwekking van Lazarus*, waar het hele tafereel in zinderend geel gemaakt is, waarbij het de zon zelf is die lijkt te roepen: 'Lazarus, kom uit!' Achter en in Lazarus gloeit vergelijkbaar sterk licht als in die zon.

Bekend, wereldberoemd, zijn Van Goghs zonnebloemen waarin het ruige gloeien van de zon vervat is in bruine okerkleurige harten, en in de weerbarstige gele kransbladeren die die warme zonneharten omgeven.

Ik ben blij met dit Van Gogh-jaar omdat door de speciale tentoonstellingen in het Amsterdamse Van Gogh-Museum en het Kröller-Müller Museum bij Otterlo me een nieuw gegeven is opgevallen, iets wat ik niet eerder zag en waarover ik ook nog nooit iemand heb gehoord. Het heeft te maken met het licht.

In opmerkelijk veel landschapsdoeken heeft de horizon, daar waar de lucht de aarde raakt, een verrassende lichte glans. De lucht in de verte schildert Van Gogh vaak lichter dan de lucht dichtbij, bovenaan op het doek. Ik realiseer me zeker dat het een schilderkunstig principe betreft, dat bij het kijken in het landschap ook de voorgrond sterker geprononceerde kleuren heeft dan de verte en dat deze manier van werken een bepaalde stemming teweeg brengt. Toch beleef ik het feit dat Van Gogh het ook zo doet, absoluut niet als schildertechniek of schildertruc. Bij vrijwel al zijn doeken waar ik dit verschijnsel tegenkwam, ontmoette ik van binnen een vreugde, een troostende lichtheid. Veel van Van Goghs onderwerpen zijn ruig en rauw van aard, zeer dynamisch en soms bonkig geschilderd. Maar het licht dat aan de horizon is, gloort of schemert. Vaak gloeit het, soms brandt het, soms tedert het, maar vaak ook davert het. Dat licht aan de horizon roept van binnen hoop en vertrouwen bij me op. Nadat het me eenmaal opviel, kon ik ook niet meer stoppen ernaar te kijken en ernaar te zoeken. Het is bijzonder hoe vaak dit *ver-schijnsel* werkelijk voorkomt. Soms is het gemaakt met simpele

middelen, met een paar streekjes lichte verf, zoals achter het portret van dokter Gachet; soms is het gemaakt met een dikke band van oker, oranje en geel. Haast onnavolgbaar is het bij het schilderij *Ondergesneeuwd veld met eg* uit 1890, waar een desolaat winterlandschap in grijzen en lichtblauw verlost wordt van de somberheid, doordat het lijkt alsof er achter de horizon de lichtwereld zélf geschilderd is! Van onder de wereld straalt een hoopgevende helderheid. In het bijzonder in de laatste jaren van zijn leven is het licht in de schilderijen steeds intenser geworden. De schilderbiografie laat een verloop zien van donkere bruin-zwarte schilderwerken uit Nederland en België tot vlammende lichtschilderijen uit Zuid- en Midden-Frankrijk. Die lichtste en laatste levensjaren waren de jaren 1889 en 1890, tevens de zwaarste en moeilijkste jaren van zijn leven. De vraag of er een verband bestaat tussen het licht aan en achter de horizon in Vincent van Goghs werk, en de veranderende tijd op spiritueel-wereldlijk niveau zal me voorlopig niet loslaten. Of er ooit een antwoord komt weet ik niet, en dat geeft ook helemaal niet. Ik blijf toch wel genieten.

Artikel uit: **Motief, maandblad voor antroposofie** - nr. 69, december 2003

© Antroposofische Vereniging in Nederland

www.antroposofie.nl